

Christelijk denken vanuit de antithese

Auteur: George Harinck, historicus, werkzaam aan de VU en verbonden aan het Archief- en Documentatiecentrum van de TU Kampen.

In het tv-programma *Nederland van boven* liet de VPRO onlangs de Hollandse Waterlinie zien, de verdedigingsstellingen van Amsterdam naar de grote rivieren. Het viel mij op hoe verbazingwekkend intact deze verdedigingslinie nog is. Vaak is het water behalve onze vijand ook onze beste vriend geweest, in het weren van aanvallen van buitenaf en het bevorderen van onze zelfstandige ontwikkeling.

Honderd jaar geleden, ten tijde van de Eerste Wereldoorlog, werd de waterlinie door de Duitsers gezien als een geduchte hindernis. Wellicht hebben we het daaraan te danken dat zij Nederland toen niet zijn binnengevallen. Maar in 1940 bleek de waterlinie haar militaire functie te hebben verloren en ook vandaag zou geen mens er meer aan denken om de sluizen te openen en de waterlinie in te zetten voor de verdediging tegen de vijand. De Hollandse Waterlinie is cultureel erfgoed geworden.

Weren en stimuleren

Is het de antithese ook zo vergaan? Antithese betekent letterlijk tegenstelling, en lezers van dit blad kennen dit woord vooral in verband met christelijke organisaties. Om stelling te nemen tegen de ontkerstening van de samenleving en de marginalisering van de orthodoxe protestanten daarbinnen zijn vanaf omstreeks 1840 door Groen van Prinsterer, Abraham Kuyper en anderen christelijke organisaties in het leven geroepen. Deze organisaties vormden een gereformeerde waterlinie, tegen vijandige invloeden en voor de ontplooiing van de eigen overtuiging.

Dat dergelijke organisaties niet alleen iets tegenhielden maar ook iets bevorderden, zeg ik er nadrukkelijk bij. Want net zoals de Hollandse waterlinie de zelfstandigheid van ons land en cultuur niet alleen heeft verdedigd, maar door haar succes ook heeft gestimuleerd, zo waren de christelijke organisaties een geweldige stimulans voor het ontplooiën van het christelijke gedachtegoed en het handelen als christenen op alle levensterreinen. Ze leidden tot participatie in en ontwikkeling van de samenleving. Het 'anti' in antithese is hetzelfde als in antirevolutionair: het duidt niet alleen negatief op verzet tegen iets (contra), maar ook positief op het vervangen van datgene wat bestreden wordt door iets beters (anti). De antithese had dus een werende en een stimulerende betekenis.

Belangrijk om te bedenken is ook dat de antithese niet los verkrijgbaar was, maar berustte op een samenhangende visie en gecoördineerde actie. Het is met de antithese net als met de waterlinie: dat is niet alleen het fort Blauwkapel, een van de grootste forten van de waterlinie, en het is ook niet de stelling van Utrecht, met onder meer de forten Blauwkapel, Ruigenhoek, De Bilt, Lunetten en Rijnauwen. De waterlinie moet gezien worden in het kader van de verdediging en ontwikkeling van Nederland. Zoals de waterlinie wordt misverstaan als je niet weet waartegen en waarvoor deze diende, zo moet de antithese niet begrepen worden als een lijn of grens, maar als uitdrukking van een heel stelsel.

Versmalling

Terugblikkend op de dagen van Groen, Kuyper, Colijn en Schilder lijkt het er vandaag echter op dat hun hele visie versmald wordt tot dat woord antithese in negatieve zin: het weren van de vijand. En het lijkt er bovendien op dat daarmee niet alleen de kern van hún opvattingen wordt weergegeven, maar ook dat iedereen in orthodox-protestantse kring deze visie deelde. Bij beide punten moet ik een kanttekening plaatsen.

Wat dat laatste betreft: er zijn altijd orthodox-protestanten geweest, ook binnen Kuypers kring, die het accent niet legden op wat scheidde, maar op wat verbond. Herman Bavinck en W.F. de Gaay Fortman zijn daar voorbeelden van.

Wat het eerste punt betreft is de term antithese als verdedigingslijn in zwang geraakt na de Eerste Wereldoorlog, na het overlijden van Kuiper en Bavinck. Kuiper heeft dit begrip pas gebruikt tijdens zijn minister-presidentschap (1901-1905), betrekkelijk laat dus in zijn carrière; hij was toen al rond de 65 jaar. In de Tweede Kamer sprak hij toen over een antithese van levensbeschouwelijke stelsels dat door het Nederlandse volk liep en waar ook de politiek mee moest rekenen: het christelijke beginsel en het niet-christelijke of moderne beginsel. Hij stelde dit vast als een objectief gegeven en meende dat de politiek deze verdeeldheid in de samenleving moest faciliteren door aan beide beginsels gelijk recht te verschaffen.

Zijn politieke tegenstanders verweten hem echter geen tegenstelling te constateren, maar te fabriceren en zo het Nederlandse volk in twee kampen te verdelen. Bij de door Kuiper verloren verkiezingen van 1905 was zijn antithesebegrip door zijn politieke tegenstanders gretig gebruikt in de campagne om hem als zaaier van verdeeldheid neer te zetten. Op het kerkelijk erf was hetzelfde al eerder gebeurd, namelijk ten tijde van de Doleantie van 1886.

Karikatuur

Ik denk dat Kuiper hiermee geen recht wordt gedaan, niet in de kerk en niet in de politiek. Het is alsof je zegt dat de Hollandse Waterlinie verwerpelijk is omdat ze ons land in tweeën deelt. Maar deze negatieve karikatuur van de antithese was uitermate hardnekkig. Kuypers antirevolutionaire opvolgers als ministers-presidenten, Theo Heemskerk (1908-1913) en Hendrikus Colijn (1925-1926; 1933-1939) namen het woord liever niet in de mond omdat het zoveel weerstand opriep. Heemskerk werd ook door zijn politieke opponenten vooral gezien als een verzoener en Colijn vormde nota bene coalities met de liberalen; na hem deden de overige ministers-presidenten uit deze traditie (Gerbrandy, Zijlstra, Biesheuvel en Balkenende) dat ook. Hoezo een politieke antithese? Inmiddels bleven zij wel geloven in de realiteit van een levensbeschouwelijke antithese. Colijn en Gerbrandy pasten deze antithese toe op de ideologieën van het communisme en het nationaalsocialisme.

Hokjesgeest

Het verzet tegen de antithese was er buiten de antirevolutionaire wereld dus van meet af aan, maar het was het stelsel van Kuiper dat opgang maakte en de organisatie van de samenleving bepaalde, van de politiek tot de omroepen en van de vakbonden tot de sport. Ergens in de jaren '30 verloor dit stelsel echter zijn momentum. Was het verzuilde omroepstelsel de druppel die de emmer deed overlopen, was het de theologie van Barth waarin protestantse tegenstanders van Kuiper eindelijk een effectief wapen vonden, was het de gearriveerdheid van de antirevolutionairen, de tot herbezinning dwingende secularisatie, de opkomst van meer op de persoon en de existentie gericht gedachtegoed in plaats van op de groep en essenties?

Wat er precies allemaal een rol speelde, kan ik in het bestek van dit artikel niet uitwerken, maar duidelijk is dat het oude bezwaar van de antithese als splijtzwam zich op een gegeven moment met nog meer kracht richtte tegen de christelijke organisaties. Waar de organisaties eerst het middel waren tot participatie in de samenleving werden ze vanaf de jaren '30 gehegeld om hun 'hokjesgeest' die verdeeldheid in stand hield.

De strijd die deze omslag in het denken met zich meebracht, werd in protestants Nederland uitgestreden in de jaren 1945-1965. De 'doorbraak' – protestanten die om principiële redenen niet afzonderlijk wilden staan in de samenleving en actief werden in niet-christelijke organisaties – stuitte op sterk verzet van christelijke organisaties, van CHU en ARP tot NCRV en CNV. Maar in een samenleving waarin het geloof met hernieuwde kracht direct in verbinding werd gebracht met de wereld en waarin de authenticiteit van de gelovige

belangrijker werd dan het instituut of het stelsel van waarheden waarmee hij zich identificeerde, verloren deze verzuilde organisaties aan aantrekkingskracht. De groep stond niet meer voorop en afzonderlijke organisatievorming was in deze context niet meer aantrekkelijk.

Speciale positie

Het is voor lezers van De Reformatie interessant te bedenken dat vrijgemaakt-gereformeerden in dit naoorlogse debat een speciale positie innamen. Dat kwam doordat zij niet alleen de doorbraak (de ontwikkeling dat protestanten actief werden in niet-christelijke organisaties) verwierpen, maar ook nog eens de algemeen christelijke organisaties niet christelijk genoeg vonden. Achteraf gezien gingen de ze daarmee dwars tegen de culturele trend in – en beschouwden ze de wrijving die daardoor ontstond als bevestiging van de realiteit van de antithese. Zij bouwden rondom de eigen kerk nog eenmaal de kuyperiaanse wereld in miniatuur op die elders al aan het verkrumelen was.

Mede door deze afwijkende positie kreeg het begrip antithese in vrijgemaakt-gereformeerde kring behalve een levensbeschouwelijke inhoud ook een aangescherpte organisatorische en sociale betekenis: wie bijvoorbeeld als vrijgemaakt-gereformeerde lid van de ARP was, telde maar half mee. De waterlinie was permanent in functie als afweermiddel. Dat deze opstelling tot isolement en interne zuiveringen leidde, werd in de jaren '50 al door C. Veenhof beseft. Er moesten echter eerst kerkelijke slachtoffers vallen voordat het klimaat in vrijgemaakt-gereformeerde kring in de jaren '70 ging veranderen.

Organisatiemoe

Inmiddels zijn ook de vrijgemaakt-gereformeerden het groeps- en beginseldenken voorbij. Het gaat ook in deze kerkgemeenschap om authentiek geloof en individueel handelen. Over antithese wordt ook daar niet veel meer gesproken, maar grote restanten van het kuyperiaanse stelsel zijn er nog wel: christelijke politieke partijen, christelijk onderwijs, christelijke media.

De antithese is niet zonder stelsel verkrijgbaar, schreef ik, maar kan het stelsel wel standhouden zonder antithese? Of worden de christelijke organisaties net als de waterlinie het culturele erfgoed dat herinnert aan een voorbij tijdperk van hokjesgeest en spruitjeslucht?

Het lijkt er soms op. Er is ook in vrijgemaakt-gereformeerde kring waardering gekomen voor christenen die bewust in niet-christelijke omgevingen actief zijn. Daarnaast is christelijk en zeker vrijgemaakt-gereformeerd Nederland ook wel wat organisatiemoe geworden. Het standpunt van de ethischen uit de negentiende eeuw – Kuypers tegenstanders – krijgt weer aandacht: het gaat om je christelijke gezindheid en die moet je niet los van de rest van de samenleving organiseren, maar individueel en breed inzetten. Dan kies je soms voor de CU, soms voor de SP.

Ik denk dat het winst is dat hier ook in vrijgemaakt-gereformeerde kring ruimte voor is. De antithese hoeft niet per se georganiseerd te worden. Maar ze is wel een feit. Prof. H. van Riessen zei eens dat je als christen de antithese niet hoeft op te zoeken: die krijg je vanzelf thuisbezorgd. Bovendien: de antithese loopt door je eigen hart.

Verarming

Ik steun de onderlinge vrijheid en ruimte in de wijze waarop we ons in de samenleving opstellen, maar ik geloof wel dat die verscheidenheid verarmt als er niet ook christenen zijn die zich onderling organiseren. Ik zie die verarming vooral dreigen in de vorm van versmalling van de christelijke boodschap. Het is nobel de SP te steunen omdat de partij opkomt voor de zwakken in de samenleving, maar de christelijke boodschap voor de samenleving is breder en biedt ook een visie voor wie niet zwak is en voor culturele, economische en juridische werkelijkheden, kortom: een dragende visie voor een

samenleving. En het is nobel het zwakke christelijke onderwijs te blijven steunen in plaats van het gereformeerde, maar het kan ook naïef zijn te denken dat jij de zaak veranderen kan en dat het gereformeerde onderwijs voldoende steun heeft. Deze versmalling tot een aspect of een persoon wordt natuurlijk ook ingegeven door de trend in de samenleving, die niet gericht is op blauwdrukken, maar op emotie en individu. Ik zie daar de christelijke politiek ook onder lijden. Mensenhandel, christenvervolging, alcoholverbod, het zijn goed in het gehoor liggende thema's, maar ze gaan over zwakke groepen en persoonlijk gedrag; de samenhangende visie die daar (vermoedelijk) achter zit, klinkt minder luid dan ik vroeger weleens meende te horen. En als het over minder gemakkelijk in het moderne gehoor liggende christelijke politieke thema's gaat, zoals pensioen of woonakkoorden, hoor ik de christelijke politici wel zeggen dat ze hun verantwoordelijkheid nemen voor de hele samenleving, maar niet wat de christelijke visie op wonen en inkomen is of dat deze akkoorden stimuleren daarover na te gaan denken. De versmalling betreft dus zowel de themakeuzes van de politici als de verminderde behoefte aan een christelijke politieke blauwdruk. Heel modern allemaal, maar verarmend.

De gedachte van een waterlinie had een te negatieve uitwerking gekregen, maar zou nu als voorwaarde voor ontplooiing van christelijk denken, christelijke politiek, christelijk onderwijs en christelijke media nieuw leven ingeblazen moeten worden. De antithese moet dus niet bij het cultureel erfgoed geplaatst worden, maar een nieuwe, positieve stimulans worden voor een eigen christelijke visie op de samenleving, die geen verplicht keurslijf wordt, waar ieder zich bij kan uitsluiten, maar die wel een samenhangend alternatief biedt voor de huidige samenleving.